

5.2. Ядерне роззброєння України: уроки для сьогодення

Після розпаду Радянського Союзу офіційна мета Сполучених Штатів Америки полягала в тому, щоб залишити Росію одноосібною спадкоємицею ядерного статусу СРСР, а також зберегти за РФ місце постійного члена Ради Безпеки ООН, змусивши при цьому Казахстан, Білорусь і Україну стати без'ядерними державами (тобто приєднатися до ДНЯЗу саме в такій якості), вивести з їх територій тактичну й стратегічну ядерну зброю і, водночас, надати їм можливість самим розробити процедуру та механізми реалізації Договору СНО-1.

Після того, як у березні 1992 р. на Мінській зустрічі голів держав СНД не вдалося підписати відповідну угоду, адміністрація Дж. Буша запропонувала свій варіант, котрий мав забезпечити якомога швидше виведення всієї ядерної зброї з колишніх радянських республік. Уже у квітні 1992 р. США висунули проект додаткового п'ятистороннього Протоколу до Договору СНО-1, який був підписаний усіма учасниками 23 травня того ж року в Португалії та увійшов в історію дипломатії під назвою Лісабонського протоколу.

Цей документ визначив правонаступництво України, Росії, Білорусі та Казахстану щодо виконання республіками колишнього Радянського Союзу умов Договору СНО-1. У Протоколі Україна, Білорусь і Казахстан

зобов'язалися приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як без'ядерні держави у якомога стислий термін.

Окрім Лісабонського протоколу, адміністрація Дж. Буша заручилася спеціальними односторонніми заявами президентів Білорусі, Казахстану і України, в яких вони підтвердили намір своїх країн стати без'ядерними державами, вступити до ДНЯЗ [384] та забезпечити вивезення стратегічної ядерної зброї до Росії.

Досить детально заходи політики США щодо запобігання поширенню ядерної зброї на території нових незалежних держав – колишніх республік СРСР, за виключенням Росії, були сформульовані адміністрацією Дж. Буша у липні 1992 р. Серед безпосередніх завдань зазначалося:

- реалізація Договорів СНО-1 і ДНЯЗ щодо країн СНД;
- створення внутрішньої системи обліку й фізичного захисту ядерних боєзарядів та обладнання;
- створення ефективної системи експортного контролю за ядерними та ракетними технологіями у відповідності з чинними багатосторонніми режимами;
- здійснення безпечного і надійного демонтажу ядерних боєзарядів та контролю за вилученням з них ядерних матеріалів;
- створення умов для переорієнтації на невійськову проблематику колишніх радянських фахівців у галузі ядерних і ракетних технологій [537, р. 1086-1088].

Москва від самого початку відмовляла Україні – одній з держав-спадкоємиць СРСР – у праві власності на розміщений на її території третій у світі ядерний арсенал, і керівництво США спочатку цілком підтримало позицію Кремля. Окрім того слід відзначити, що Київ ніколи не мав і не отримав навіть після проголошення незалежності не тільки позитивного контролю над стратегічною ядерною зброєю, тобто спроможності використовувати її на власний розсуд, а й негативного – здатності завадити використанню основних компонентів ядерного арсеналу Москвою. Суто

символічним було рішення про те, що ця «спільна зброя СНД» може бути використана президентом Російської Федерації за погодженням відповідно з президентами України, Казахстану та Білорусі.

Спочатку у Вашингтоні не було однастайності в питанні ядерного роззброєння України. Як свідчать Дж. Голдгейр та М. Макфол, «одні вважали, що інтересом національної безпеки США було збалансувати ядерну міць Росії відповідними силами в країнах, що мали з нею спільні кордони. Інші дотримувалися погляду, що американським інтересам відповідало б збереження становища, яке існувало на той час: була одна ядерна держава й має залишитися одна ядерна держава. Для прихильників такого підходу загроза «Югославії з ядерною зброєю» була набагато важливіша за потенціал українського ядерного стримування. Ключовим виразником цього другого підходу був держсекретар Дж. Бейкер, і його аргументи мали в той час найбільший безпосередній вплив на розробку політики адміністрації Дж. Буша. Відразу після колапсу Радянського Союзу Дж. Бейкер надзвичайно енергійно наполягав, аби питання виведення ядерної зброї, дислокованої в Україні, Білорусі та Казахстані, стало найвищим пріоритетом адміністрації» [521, с. 56-57].

Урешті решт підтримана Сполученими Штатами позиція Москви полягала в тому, що необхідно найскоріше вивезти ядерні боєголовки та носії до Росії. (Згодом носії стратегічної зброї, як і шахтні установки для запуску ракет, було вирішено знищити в Україні). Вочевидь, у питанні ядерного роззброєння України США цілком керувалися міркуваннями нерозповсюдження зброї масового знищення, обмеження гонки ракетно-ядерних озброєнь та підтримки режиму «демократа» Б. Єльцина в Російській Федерації.

Контекст позбавлення України можливостей вступу до «клубу» ядерних держав створювали договори про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1 між СРСР та США від 31 липня 1991 р. та СНО-2 між США та РФ від 3 січня 1993 р.). Отже, про створення

регіонального потенціалу стримування в майбутньому російської загрози тоді на практиці не йшлося.

Фактичний бік процесу ядерного роззброєння України в 1991-1996 рр. під зовнішнім та внутрішнім тиском досить докладно описаний безпосереднім учасником подій, першим послом США в Україні Р. Попадюком «по гарячих слідах» подій [538], ще одним колишнім послом США в Україні – С. Пайфером [247], а також заступником державного секретаря США С. Телботом [539]. Слід також назвати роботу колишнього міністра охорони навколишнього середовища України Ю. Костенка «Історія ядерного роззброєння України», мемуари президента Л. Кравчука [540] та спогади колишнього заступника міністра закордонних справ Росії Ю. Дубініна «Ядерний дрейф України» [541].

Висновки щодо стану безпеки України внаслідок завершення цього процесу, яких доходить Р. Попадюк, досить суперечливі. З одного боку, він стверджує, що вже у Троїстій заяві від 14 січня 1994 р. Україна отримала від США та РФ «більшість з того, чого прагнула: високий рівень публічних запевнень (assurances) від президентів Б. Клінтона та Б. Єльцина, запевнення про неприпустимість зовнішнього економічного тиску, відсутність згадування про СНД» [538, р. 55].

Після схвалення Верховною Радою приєднання України до ДНЯЗ як без'ядерної держави, у Будапешті на сесії ОБСЄ ці запевнення з боку Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації набули сили 5 грудня 1994 р., а згодом були підтримані окремими заявами Великою Британією, Францією та КНР, тобто усіма ядерними державами – членами РБ ООН (депозитаріями ДНЯЗ).

З іншого боку, Р. Попадюк не вважав за потрібне розмістити текст Будапештського меморандуму серед інших документів, що ввійшли в додатки до його книги (він навіть не включив Будапештський меморандум до складеної ним Хронології основних подій). Більш того, Р. Попадюк уже тоді висловив серйозні сумніви щодо дієвості Будапештських запевнень: «Україна

завжди судитиме про стан своєї безпеки з дій Москви, а не будь-яких обіцянок», тобто Київ завжди «побоюватиметься її майбутніх дій – припинення поставок енергоносіїв, використання проблем Чорноморського флоту чи становища російської меншини...» [538, р. 56]. Тобто це було цілком зрозуміло американському дипломату вже в 1996 р., коли була опублікована його праця.

Слід також зазначити наступне. По-перше, коли Р. Попадюк пише про вимоги української сторони, він практично завжди вживає термін запевнення (assurances) у наданні безпеки. Але добре відомо, що Україна прагнула отримати і не отримала саме юридично зобов'язуючі гарантії (guarantees). Їй було відмовлено під абсолютно надуманими й абсурдними приводами, не менш абсурдними, ніж ті, які наводилися у 2014-2016 рр., щоб «обґрунтувати» відмову в наданні Україні оборонної зброї («не провокувати Москву»), на яку вона має право згідно зі Статутом ООН як країна – жертва зовнішньої агресії.

По-друге, майже не з'ясованою залишається історія позбавлення України 3 000 тактичних ядерних зарядів та їхніх носіїв. Питання процесу їхнього вивозу до РФ та компенсації з невідомих причин якимось весь час залишається в затінку проблеми знищення ракетно-ядерного стратегічного потенціалу. У непрямий спосіб про це свідчить В. Горбулін: у 1994 р. «Україна пішла на схвалення важливіших політичних рішень по стратегічним ядерним озброєнням з проекцією на розвиток ситуації у майбутньому. Я свідомо опускаю все, що передувало цьому кроку, а саме – рішення відмовитися від тактичної ядерної зброї, яку б мала Україна, оскільки у його схваленні не брав жодної участі» [377, с. 41].

Така позиція В. Горбуліна, який не хоче навіть говорити про знищення українського арсеналу тактичної зброї й підкреслює свою непричетність до нього, є досить красномовною. Стаття 4 Мінської угоди 11 країн-членів СНД від 30.12.1991 р. дійсно містила зобов'язання країн-учасниць сприяти ліквідації ядерної зброї в Україні, Білорусі та Казахстані і до липня 1992 р.

зосередити тактичну ядерну зброю для розукомплектації під спільним контролем – адже йшлося про Спільні стратегічні сили СНД. Жодного слова про негайний вивіз тактичних ядерних озброєнь до Росії в цій Угоді немає [542].

Українська сторона не тільки передала російській тактичну ядерну зброю, але це відбулося, як заявив Л. Кравчук на прес-конференції у м. Вашингтон 7 травня 1992 р., вже до цієї дати – за виключенням спірного на той час арсеналу Чорноморського флоту [247, р. 12]. У своєму виступі на конференції з американських студій у Київському Національному Університеті імені Тараса Шевченка 17.03.2016 р. український фахівець С. Галака повідомив, що ним особисто була зібрана інформація, згідно з якою процес передачі тактичної ядерної зброї відбувався безпосередньо за персональними домовленостями між командирами окремих підрозділів (бригада та ін.) збройних сил України та росіянами, які обмінювали її на обіцянку надати відповідні посади в російській армії. Тобто уряд у Києві на практиці майже не контролював цей процес.

Всупереч положенням Мінської угоди 1991 р. без будь-якого погодження з країнами-учасниками Москва елегантно й невимушено прибрала під себе Стратегічні сили СНД, перетворивши їх на стратегічні сили РФ. С. Пайфер як досягнення відмічає, що «Москва дуже швидко забезпечила повернення усіх ядерних боєголовок тактичної зброї до Росії протягом першої половини 1992 року» [247, р. 1].

У своєму детальному описі дипломатичних подій у процесі тристоронніх ядерних відносин США – Україна – РФ він наполягає на тому, що Вашингтон був змушений прямо долучитися до переговорів внаслідок провалу російсько-українського діалогу, що стало очевидно після саміту Єльцин – Кравчук у Масандрі у вересні 1993 р., хоча перша зустріч дипломатів у тристоронньому форматі відбулася ще в серпні того ж року [247, р. 2]. Але надзвичайна активна діяльність державного секретаря Дж. Бейкера, нехай формально не в тристоронньому форматі, а шляхом

прямих контактів з Москвою, спільного та окремого використання батога та пряника проти Києва розпочалася набагато раніше – з його виступу у Принстонському університеті 12 грудня 1991 р. Саме тоді він наголосив на твердих намірах США запобігти виникненню на уламках Радянського Союзу нових ядерних держав і розширенню «ядерного клубу» [521, с. 64]. Це, до речі, визнає й С. Пайфер [247].

Уже після того, як Україна позбулася тактичної ядерної зброї, до січня 1993 р., тобто часу підписання Тристоронньої угоди Україна – США – Росія, зазначав американський фахівець з питань нерозповсюдження зброї масового знищення С. Міллер, з погляду американської сторони Україна «поєднувала риторику денуклеаризації з незрозумілою поведінкою, яка викликала сумніви в її щирості щодо зобов'язань стати без'ядерною державою» [543, р. 47].

За С. Міллером, у США висувалася низка пояснень двозначності ядерної політики Києва. Згідно з першою позицією, Україна чесно прагне набути без'ядерного статусу, але на шляху імплементації цього рішення постають чимало перешкод, у тому числі й політичного характеру (маються на увазі умови роззброєння, що висувались у першу чергу у Верховній Раді). Друга позиція пояснювала поведінку України тим, що вона ще не дійшла твердого і остаточного рішення стати ядерною державою, але зволікає, щоб полишити відкритою для себе таку можливість. Третій варіант полягав у тому, що Україна бажає бути ядерною державою, але не готова зустріти міжнародні наслідки такого рішення (санкції, дипломатична ізоляція). І врешті решт четверта позиція – Україна розглядає ядерну зброю на своїй території як предмет торгу, який триває, доки вона остаточно не віддала її. Останній підхід, – вважав С. Міллер, – «був одним з небагатьох можливих засобів взаємно ув'язати вирішення проблем України з інтересами Заходу та Росії» [543, р. 47-53].

Цілі української ядерної дипломатії полягали в тому, щоб, по-перше, ствердити міжнародне становище держави, привернути до себе увагу провідних держав світу та примусити їх до позитивної участі в пошуку

вирішення нагальних життєво важливих проблем країни (енергетика та інше). Слід відмітити, що проблематика ядерного роззброєння України активно використовувалася зацікавленими в ньому зарубіжними сторонами перемовин для формування негативного іміджу нашої країни, яка щойно набула незалежності й була надто вразливою в багатьох вимірах.

По-друге, Київ прагнув отримати суттєву компенсацію за зброю та її носії, що підлягали знищенню. Згідно із загальними оцінками, вона досягла (ядерним паливом для АЕС) у сумі десь еквіваленту у 1 млрд. дол. На думку С. Міллера, це була неспівмірно мізерна ціна, якщо брати до уваги масштаби безпекових інтересів Сполучених Штатів, які, як вважалося тоді у Вашингтоні, забезпечувалися в результаті ядерного роззброєння України [543, р. 49-53].

По-третє, Україна вимагала надання зовнішніх гарантій її безпеки, суверенітету та територіальної цілісності, а отримала «запевнення», сформульовані в Будапештському меморандумі.

Той же С. Міллер вважав, що Україні «треба було шукати не гарантії безпеки, а гарантії допомоги в розбудові власного потенціалу конвенційних озброєнь, з наголосом на постачання засобів протитанкової та протиповітряної оборони, систем радіотехнічної розвідки, зв'язку та інше». Американський фахівець підкреслював, що розбудова власних збройних сил замість залишків радянської армії вимагає їх докорінного реформування, для чого треба готувати групи українських офіцерів у Національному оборонному університеті США (м. Вашингтон). При цьому, «допоки наголос робитиметься на розвиток саме оборонного потенціалу України, Росія не матиме жодних законних підстав протидіяти таким заходам». Врешті решт С. Міллер пропонував (влітку 1994 р.!) Києву в обмін на ядерну зброю «вимагати розміщення миротворчих сил вздовж кордону з Росією. Загальновизнано, що превентивна дипломатія спрацьовує тим краще, чим раніше вона задіяна, криз та конфліктів бажано уникати, а не керувати ними» [543, р. 52].

Опонентом прихильника ядерного роззброєння України С. Міллера виступив класик теорії політичного реалізму Дж. Міршеймер. Їхня дискусія відбувалася на сторінках журналу «Форин Афферз» влітку 1993 р. [243; 244]. Дж. Міршеймер аргументував необхідність для України зберегти ядерний арсенал таким чином:

- по-перше, він уже перебував на території України на момент розпаду СРСР, отже Київ є його легітимним власником;
- по-друге, військовий потенціал Росії загрожує Україні, між двома країнами є територіальні суперечки.

Дж. Міршеймер бачив серйозні перешкоди на шляху набуття Україною статусу ядерної держави. Серед них він відзначав надвисоку ціну утримання арсеналу ядерної зброї, загрозу економічних санкцій, втрату зарубіжних ринків. Але це не мало, на його погляд, зупинити Київ. Більше того, зважаючи на стабілізуючу роль ядерної зброї, Сполучені Штати мали б допомогти Україні стати ядерною державою, бо це сприяло б міжнародному миру [243].

«Росія була сильно зацікавлена в денуклеаризації України», – свідчив С. Міллер у 1995 р. На його думку: «Москва прагнула досягнути цього, тиснучи як на Україну, так і водночас з не меншою силою на США, щоб ті, своєю чергою, тиснули на Україну. Зовнішньополітична поведінка Москви не надто сприяла просуванню до вирішення цієї проблеми, оскільки її постійні тертя у відносинах з Києвом та пихатість підігрівали проядерні настрої в Україні. Утім, Росія не надто була зацікавлена в найскорішому розв'язанні проблем денуклеаризації, що в кінцевому рахунку надало б Україні статус без'ядерної держави. Українська політика в ядерному питанні була благословенням для Москви. Вона стимулювала сильний спільний інтерес США і Росії, зближувала дві країни. Це було важливе питання для Росії, яке надавало їй ваги та відволікало від її зовнішньополітичних вад. Таким чином Москва отримувала можливість критикувати Україну, знімати раз у раз галас щодо її небезпечної поведінки. У короткотерміновій

перспективі затягування денуклеаризації України відповідало інтересам Росії. Це пояснює, чому Росія не надто поспішала зняти розбіжності з Україною в питаннях двосторонніх відносин, що блокували її просування по шляху до денуклеаризації» [544, р. 96].

Американський експерт також вважав, що існував сценарій, відповідно до якого Москва могла навіть вдатися до війни, щоб позбавити Київ ядерної зброї [544, р. 97]. Очевидно, що тоді на це мав би надати карт-бланш Вашингтон. Отже, як бачимо, ядерної зброї Україна невдовзі позбулася, але війни уникнути не вдалося.

Свою чергою американська влада, як пише у своїй згаданій праці С. Пайфер, категорично не бажала підписувати з Україною «юридично зобов'язуючий документ» щодо її безпеки. Отже, «було зібрано у пакет» запевнення (assurances), які Україна вже мала згідно з Заключним актом НБСЄ в Гельсінкі, Статутом ООН та ДНЯЗ. Проте український уряд вважав політично корисним мати ці запевнення разом у конкретному документі. Слова мають значення, і велике питання в той час виникло з приводу того, який термін – «гарантії» (guarantees) чи «запевнення» (assurances) – використовувати в меморандумі.

Сполучені Штати надають гарантії союзникам, таким як держави-члени НАТО; термін «гарантії» має на увазі військові зобов'язання. На початку 1990 рр. ані адміністрація Джорджа Буша-старшого, ані адміністрація Б. Клінтона не були готові до військового захисту України і обидва вважали, що, навіть якщо б вони схотіли, Сенат не надав би необхідні дві третини голосів для згоди на ратифікацію такого договору. До того ж Пайфер нагадує, що йшлося не просто про великі держави, а про депозитарії ДНЯЗ (до них, крім США, Великої Британії, РФ також належать КНР та Франція) [247, р. 17].

Питання полягає в тому, чи змінилася ситуація у світі докорінним чином, коли надання саме «гарантій», а не «запевнень» на часі, щоб зупинити зухвалу російську експансію? Зарубіжні експерти схильні вважати, що

Україні не варто розраховувати на якісь додаткові гарантії міжнародної безпеки, мовляв, слід задовольнятися тим, що є в Будапештському меморандумі. Стандартним аргументом навіть партнерів України є те, що меморандум не є договором, тобто він є традиційно нижчим у ієрархії вагомості міжнародних документів. Але не форма в кінцевому рахунку вирішує силу документу, а бажання учасників надати дієвості його положенням.

Чи не на часі для України та її партнерів повернутися до суперечливого питання загальної компенсації за всі ядерні матеріали та знищені носії? Можливо, варто й перерахувати її розміри з позицій сьогодення, а не «беріть, що дають (ТВЕЛі), а то взагалі нічого не отримаєте», якої тоді солідарно наголошували США та РФ.

Закон Нанна-Лугара, прийнятий ще в 1991 р., був сформульований таким чином, що надавав кошти виключно на знищення ядерного потенціалу. Жодних компенсацій, а тим більше матеріальної допомоги в розбудові сучасних збройних сил України (без чого право нашої держави на самооборону залишилося суто декларативним), або на вирішення соціальних проблем військовослужбовців, навіть ракетників, яких звільняли зі служби у зв'язку з ліквідацією їхніх підрозділів, ним не передбачалося.

Отже, ініціатори знешкодження українського ядерного потенціалу мали б визнати свою частку відповідальності за те, що наша країна опинилася навесні 2014 р. незброєною перед обличчям російського вторгнення. Їй інвестувати свої кошти у швидку відбудову ВПК України, що потребує кілька мільярдів доларів, та надати країні – жертві агресії з боку РФ (держави – порушниці наріжних положень Будапештського меморандуму 1994 р.) відповідних технологій та комплектуючих. Вони знадобилися б і задля переозброєння української армії сучасною військовою технікою нового покоління, і на компенсацію збитків економіці, і на облаштування внутрішніх мігрантів, кількість яких в Україні сягнула за даними офіційної реєстрації 1,5 млн. осіб, а в дійсності в цілому наближається до 2 млн. осіб.

Як справедливо вказує А. Умланд, «міжнародні наслідки так званої «української кризи» не обмежуються теренами Східної Європи та сьогоднішнього дня. Серед іншого напад Росії на Україну руйнує логіку Договору 1968 р. про нерозповсюдження зброї масового знищення (ДНЯЗ)» [545]. Р. Ейнгорн, на перший погляд, дотримується протилежної позиції: «Схоже, результат української кризи, добрий чи поганий, матиме лише маргінальний вплив на режим нерозповсюдження. Рішення щодо ядерної зброї залежатиме від особливостей обставин у кожній конкретній країні. Маловірогідно, щоб аргумент «подивіться, що трапилося з Україною» був би при цьому вирішальним фактором». Але водночас він стверджує: «Кінцевий результат сучасної української кризи може мати деякий вплив на майбутні рішення в ядерній сфері. Якщо Росія заплатить дуже високу економічну й політичну ціну за свої зусилля зі дестабілізації України, це може відбити бажання у Москви та інших потенційних агресорів вдаватися до подібної поведінки в майбутньому, що знизить міжнародну нестабільність, яка, своєю чергою, призводить до зростання інтересу до набуття власних ядерних сил. І якщо Україна отримає суттєву допомогу Заходу та подолає кризу, збереже свій суверенітет та відновить територіальну цілісність, це має також посилити позицію, згідно з якою країни можуть забезпечити свою безпеку без ядерної зброї» [473, р. 60].

США, на відміну від Російської Федерації, виконували узяті на себе зобов'язання: утримувалися від дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності України; не застосовували проти нашої держави зброї; звернулися до Ради Безпеки ООН стосовно ситуації в Криму та проводили консультації з цього питання. Однак, як відомо, Будапештський меморандум не містить жодних зобов'язань цих держав застосувати силу задля захисту територіальної цілісності України.

Ядерне роззброєння України не дозволило нашій країні свого часу створити національний потенціал ядерного стримування агресора (що було неможливо без допомоги з боку США), тобто позбавило державу збройних

засобів самопомоги, а міжнародні «запевнення» у сфері безпеки змогли лише незначною мірою частково компенсувати їхню відсутність. Міжнародною спільнотою, зокрема Сполученими Штатами, за Україною визнано права лише на обмежену самооборону. Обмеження здатності України до самооборони накладалися комплексною дією щонайменш наступних факторів:

а) зруйновані попереднім режимом збройні сили виявилися після початку російського вторгнення майже цілком небоєздатними;

б) відсутність з боку держав-учасниць Будапештського меморандуму (крім РФ) дій, здатних негайно зупинити агресора-підписанта тих самих угод;

в) відмова США рішучим чином сприяти підвищенню боєздатності ЗС України шляхом негайного надання їй сучасної військової техніки, навіть оборонної, спорядження, засобів зв'язку, збору інформації та інші.

Оскільки Російська Федерація пішла на одностороннє порушення положень Будапештського меморандуму, в березні 2014 р., народні депутати України О. Чорноволенко, В. Королюк та С. Каплін внесли на розгляд парламенту проект закону «Про денонсацію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», який передбачав вихід нашої держави з ДНЯЗ та подальше відновлення нею ядерного статусу [546].

Звичайно, це був суто символічний крок – у листопаді 2014 р. законопроект було відкликано. Це відбулося тому, що найбільш стійкий прихильник України у її протидії російській агресії – США – ніколи б не підтримали вихід Києва з ДНЯЗ, а набуття ядерного статусу не сприяло б вирішенню проблеми відновлення територіальної цілісності нашої країни. Мають рацію ті експерти, які стверджують, що ядерна зброя є засобом стримування ворога, але не пристосована для вирішення конкретних військово-політичних задач. У нашому випадку – звільнення окупованих Росією територій.

Російська агресія активізувала появу численних спекуляцій на тему ядерного роззброєння України та відновлення ядерного статусу нашої держави. Політики, журналісти та «експерти» продукують і поширюють міфи про некомпетентне і корумповане керівництво України (Л. Кравчук, Л. Кучма), яке безвольно і бездарно «здало» третій у світі ядерний арсенал, не отримавши навіть юридично зобов'язуючих гарантій безпеки. Більше того, час від часу лунають заяви про необхідність негайно розпочати розробку вітчизняної ядерної зброї.

Проте, якщо абстрагуватись від пропагандистської риторики про «зрадників», можна побачити кращих представників української радянської комуністичної номенклатури, які за дуже складних обставин змогли зберегти українську державність та «виторгувати» не лише міжнародне визнання, а й певні економічні преференції.

Передусім слід наголосити, що ані Росія, ані США не очікували жодних проблем з вивозом ядерної зброї з території колишніх радянських республік. І якщо Казахстан і Білорусь таких проблем дійсно не створили, то Україна не виправдала наддержавних очікувань. Учасник переговорів з російського боку заступник міністра закордонних справ Ю. Дубінін у своїй статті з деяким подивом і неприхованим роздратуванням описує різноманітні дипломатичні маневри українських дипломатів, спрямовані на пошук суперечностей між США та Росією, затягування часу, проголошення українською власністю ядерних матеріалів (а не зброї) [541]. У результаті, як згадував у своїх скандальних мемуарах заступник державного секретаря США С. Телбот [539], з приводу ядерного роззброєння нашої країни Б. Єльцин скаржився Б. Клінтону: «Україна нас усіх обманює, а ми нічого з цим зробити не можемо». Не випадково написана в ті часи московськими фахівцями (Арбатов і Ко) робота «Ядерні озброєння і республіканський суверенітет» [343] майже повністю присвячена «загрозі» ядерної України.

Українські очільники погодилися на передачу Росії ядерних боеголовок і знищення стратегічних носіїв лише після тривалої та виснажливої

дипломатичної боротьби, під загрозою масштабних економічних санкцій та політичної ізоляції країни. Як згадував Л. Кравчук: «Я знав, що існують ретельно підготовлені плани міжнародної ізоляції України, плани економічної блокади на той випадок, якби ми спокусилися перед очима всього світу розіграти «ядерну карту» [540, с. 64].

І якщо про відсутність контролю з боку українського керівництва над радянським ядерним арсеналом тут вже йшлося, то жоден прихильник збереження ядерного статусу так досі і не пояснив, з яких джерел можна було отримати близько 40-50 млрд. доларів, необхідних для розбудови належної інфраструктури для утримання ядерної зброї. Прийняти подібне рішення за умов розвалу всіх радянських інститутів влади і відсутності нових (українських) міг лише недалекоглядний авантюрист, а Л. Кравчук та Л. Кучма пройшли серйозну бюрократичну школу в СРСР.

Середня зарплата в Україні на початку 90 рр. становила 8-12 дол. на місяць, причому її не виплачували роками через брак коштів – у той період і західні експерти, і «пересічні українці» більше боялися, що країна порине в хаос і безлад, ніж втратить ядерну зброю. Л. Кравчук прямо говорить, що «ми перебували в ситуації, коли не могли гарантувати безпеку ядерної зброї на своїй території. Висновок був один – з ядерною зброєю нам не впоратися. Застосувати не можемо, впоратися не можемо» [540, с. 62]. Що ж до звинувачень на адресу Л. Кравчука, що той «діяв за російським планом» та «не доклав жодних зусиль» для збереження ядерного статусу України [385, с. 416], то вони просто заперечуються спогадами інших учасників тих подій. Зокрема, С. Телботт пише: «Коли ми (з Клінтоном) прилетіли до Києва, здавалось, що нас знову надурили... Кравчук і його міністр закордонних справ Зленко знову спробували поставити під сумнів досягнуті домовленості... Взагалі, Клінтон та Кристофер не звикли «бити» очільників держав, але тут вони зробили виключення» [539, с. 137]. Кравчук про цей епізод нічого не згадує, проте говорить про неодноразові погрози санкціями від віце-президента США А. Гора [540].

В Україні на початок 90 рр. не було ані фінансової, ані матеріально-технічної, ані кадрової бази для обслуговування наявної ядерної зброї, тож рішення про без'ядерний статус було не просто правильним, а й єдино можливим, що підтверджується також діями урядів Казахстану та Білорусі.

У результаті наша держава отримала міжнародне визнання, гарантії недоторканості кордонів, можливість співробітництва з євроатлантичними структурами, значну компенсацію за збройний уран (ядерним паливом для АЕС) та програми фінансової допомоги (МВФ та інші структури). Більше того, Україна все одно залишилась латентною ядерною державою, оскільки «для наукових досліджень» зберегла певну кількість ядерних матеріалів, придатних для конструювання десятка ядерних боєзарядів (передані до Росії в 2012 р. за можливість В. Януковича зустрітися з президентом США Б. Обамою та американське фінансування побудови наукового ядерного центру).

Скарги на примарність гарантій «Будапештського меморандуму», так само як і сучасні вітчизняні проекти укладення юридично обов'язкового для ядерних держав доповнення з переліком конкретних механізмів захисту територіальної цілісності та суверенітету України не мають жодного сенсу. По-перше, з історичної точки зору в середині 90 рр. ХХ ст. американський уряд Б. Клінтона категорично відмовився надати гарантії безпеки в іншому форматі, а по-друге – будь-який міжнародний договір є лише обіцянкою, яка виконується тільки в разі наявності політичної волі та відповідності національним інтересам. Історія дипломатії переконливо свідчить про помилковість юридичного фетишизму правників та надзвичайну небезпечність покладання питань державної безпеки виключно на іноземну допомогу.

Усі заяви про відновлення ядерного статусу України постають або недолугою провокацією, або свідомою роботою проти національних інтересів. Після розпаду Радянського Союзу наша країна не мала ані ресурсів, ані можливості навіть підтримувати в боєздатному стані наявну

ядерну зброю та стратегічні носії, тепер же йдеться про їх створення. Вкрай обмежені ресурси будуть даремно витрачені в марній спробі знайти просте рішення складних комплексних проблем національної безпеки, що неминуче призведе до дипломатичної ізоляції та встановлення режиму санкцій по відношенню до нашої країни. У коротко- та середньостроковій перспективі відновлення ядерного статусу України видається неможливим, а намагання реалізувати військову ядерну програму лише завдасть критичного удару по її взаєминам з євроатлантичною спільнотою і полегшить Росії роботу з деконструкції української держави.